

ДЕРЖАВНЕ ЗАМОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ ТА НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ КОНТРАКТНОЇ СИСТЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЛЯ ЦІЛЕЙ РОЗВИТКУ

THE STATE ORDER IN UKRAINE AND DIRECTIONS OF FORMATION OF CONTRACT SYSTEM OF ITS REALISATION FOR DEVELOPMENT

Юрій КИНДЗЕРСЬКИЙ,
кандидат економічних наук,
Інститут економіки та прогнозування
НАН України, Київ

Yurii KINDZERSKYI,
PhD Economics,
Institute for Economics and Forecasting,
Ukrainian NAS, Kyiv

СТАТТЯ І. ПРИЧИНИ ВИРОДЖЕННЯ СТИМУЛЮЮЧОЇ РОЛІ ДЕРЖЗАМОВЛЕННЯ

Державне замовлення як форма державного господарювання в розвинених країнах виступає невід'ємною складовою державного регулювання економіки. Воно є одним із засобів реалізації стратегічних планів та програм розвитку економіки, науки і техніки, створення суспільних благ і розв'язання соціальних проблем населення. Держава усе більше стає рівноправним суб'єктом ринкових відносин. Виконуючи роль найбільшого замовника, вона активно залучає бізнес усіх форм власності як підрядника для реалізації своїх економічних і соціальних цілей, вступаючи з останнім у договірні контрактні відносини. Така взаємодія охоплює широкий спектр контрактів – від простих – на поставання певних товарів, до складних – на виконання великих, комплексних проектів.

Розмір державного ринку (обсяг усіх товарів, робіт і послуг, що замовляються і закуповуються державою) в більшості розвинених країн Заходу перебуває в межах від 20 до 30% ВВП. Наприклад, у США він дорівнює третині ВВП, а витрати федерального уряду на закупівлю продукції, за оцінками Дж. Стігліца, сягають близько 40% видатків федерального бюджету [1, с. 5; 2, с. 98].

В Україні сформувалося ставлення до державного замовлення з боку урядовців та господарників як до пережитку радянської планової економіки, хоча й воно законодавчо віднесено до основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. Проблема державного замовлення «випала» в останні десятиліття з поля зору і вітчизняних науковців. Водночас у пострадянських країнах до можливостей його використання в державній політиці звертаються все частіше. Особливої уваги заслуговує досвід Російської Федерації. Активно дану проблему досліджують російські вчені [1–6]. Чи можливо в Україні відновити регулюючу і стимулюючу функцію державного замовлення для вирішення тих гострих проблем, які стоять перед українською економікою та суспільством? Спроба знайти відповідь на це запитання і стала метою статті.

Застосування державного замовлення у вітчизняній економіці в цілому та її деяких сферах регламентовано рядом законодавчих та підзаконних актів [7–9]. Воно визначається законом як «засіб державного регулювання економіки шляхом формування на контрактній (договірній) основі складу та обсягів товарів, робіт і послуг, необхідних для забезпечення пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на її поставку (закупівлю) серед підприємств, організацій та інших суб'єктів господарської діяльності України всіх

форм власності»¹. Такий підхід приховує ряд внутрішніх суперечностей і обмежень, що не дозволяють проявитись у даний час і розвинути у перспективі регулюючої функції цього інструменту.

По-перше, держзамовлення розглядається як засіб задоволення не суспільних, а державних потреб, тобто відбувається звуження або навіть підміна предметної сфери застосування інструменту – від потреб суспільства в цілому до потреб лише держави. По-друге, з усього спектру не специфікованих законодавством державних потреб виокремлюються, причому також чітко не специфіковані, «пріоритетні державні потреби». Останні витлумачуються, з одного боку, занадто розмито, як «потреби України в товарах, роботах і послугах, необхідних для розв'язання найважливіших соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни та її безпеки, створення і підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів, реалізації державних і міждержавних цільових програм», а з іншого – цілком конкретно, як «потреби ... для... забезпечення функціонування державних органів, що утримуються за рахунок Державного бюджету України»². При цьому законодавство не роз'яснює, що належить до найважливіших соціально-економічних проблем, яким має бути рівень підтримання обороноздатності (особливо з огляду на тривалу деградацію Збройних сил України і щорічне скорочення витрат на їх утримання), який належний рівень державних резервів має бути досягнутий. Така законодавча підміна предметної сфери і розмитість тлумачень дозволила держапарату, прикриваючись декларативними гаслами про розв'язання проблем країни, звести держзамовлення фактично лише до засобу свого утримання та інструменту задоволення своїх приватних, в т.ч. бізнесових, інтересів за державний кошт.

Визначення обсягів та складу державного замовлення та пріоритетних державних потреб віднесено до компетенції Кабміну.

За відсутності будь-якого нормативно закріпленого науково-методичного обґрунтування вибору пріоритетів останній робить це на власний розсуд. Встановлені в законодавстві за його поданням пріоритетні напрями формування державного замовлення³ де-факто значною мірою такими не є. Вони не узгоджуються із пріоритетами, закріпленими в стратегічних і програмних документах країни, не співвідносяться з найважливішими державними цільовими програмами, а тому, за висновками Рахункової палати України, практично не мають впливу на розвиток економіки і задоволення суспільних потреб [12].

Критерії формування держзамовлення носять загальний декларативний характер, характеризуються розмитістю трактування, не мають кількісного

Розкрито чинники втрати стимулюючої функції державного замовлення в Україні. Виявлено автономізацію систем державного замовлення і державних закупівель по відношенню одна до одної. Показано потенціал державного замовлення для стимулювання вітчизняного виробництва за умов інтеграції у нього державних закупівель і створення єдиного технологічного циклу задоволення суспільних потреб. Обґрунтовуються напрями формування в Україні державної контрактної системи як господарського механізму реалізації державного замовлення на основі названого циклу.

The reasons of loss of stimulating function of the state order in Ukraine are opened. Autonomy of systems of the state order and the state purchases under the relation to each other is revealed. The potential of the state order for stimulation of a domestic production under condition of integration into it of the state purchases and creation of a uniform work cycle of satisfaction of public requirements is shown. Formation directions in Ukraine the state contract system as economic mechanism of realisation of the state order on the basis of the named cycle are proved.

виразу, не спрямовані на досягнення конкретного результату й не дають змоги забезпечити ефективне використання бюджетних коштів, а тому непридатні до застосування⁴. Так, зі 120 державних (цільових) програм лише третину враховано при формуванні держзамовлення у 2009-2010 роках, а соціальні програми, спрямовані на боротьбу зі СНІДом, туберкульозом, онкологічними захворюваннями, подолання бідності, взагалі не знайшли відображення у державному замовленні як пріоритетні, хоча й визнані такими відповідною постановою Кабміну [14]. У зв'язку з цим не можна не погодитись із жорстким висновком контролерів Рахункової палати, що функціонування інституту держзамовлення в країні фактично перетворено на профанацію.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України визначено центральним органом виконавчої влади, на який покладено функцію формування державних замовлень, координації роботи державних замовників щодо розміщення поставок продукції для державних потреб, реалізації державної політики у сфері державних закупівель і державного замовлення. Проте з ряду причин можна стверджувати, що Міністерство не забезпечує ефективної реалізації державної політики у цій сфері. У нього, на думку ревізорів Рахункової палати, з якою не можна не погодитись, відсутнє державницьке бачення використання державного замовлення дійсно як регуляторного інструменту і засобу задоволення суспільних потреб. Міністерство не має відповідної стратегії розвитку інституту держзамовлення в Україні й навіть не ставить питання про необхідність її розробки. Цей орган фактично усунутий від процесу планування і формування замовлення, його прив'язки до реалізації державних цілей і програм розвитку країни, моніторингу та аналізу ефективності виконання замовлення.

Системи держзамовлення й держзакупівель в Україні децентралізовані. Планування й формування замовлення здійснюють безпосередньо державні замовники. Вони роблять це на власний розсуд, оскільки відсутнє економічне обґрунтування обсягів державного замовлення в контексті його відповідності державним цілям і суспільним потребам, а процес планування замовлення нормативно незабезпечений через відсутність обґрунтованої регламентації норм потреб в товарах, роботах, послугах, які планується виробляти і закуповувати за державним замовленням. Мінекономрозвитку відведена роль пасивного спостерігача у процесі формування й виконання замовлення, воно здійснює лише зведення поданих державними замовниками пропозицій з їх подальшою механічною прив'язкою до проекту Державного бюджету на наступний рік та корегуванням пропозицій у разі необхідності після затвердження бюджету.

Сам процес планування замовлення досить слабо ув'язаний із бюджетним процесом. Так, в силу специфіки та складності замовлень реалізація державних контрактів може плануватись на декілька років, тоді як середньострокове і довгострокове бюджетне планування в країні відсутнє. Необхідність впровадження останнього лише в даний час ставиться на порядок денний, проте до практичного втілення ще далеко. Відсутність гарантованої жорсткої прив'язки фінансування довгострокових державних контрактів до річних бюджетів призводить до масштабних і системних зривів їх реалізації, постійного перегляду обсягів запланованих під замовлення бюджетних витрат, «заморожування» фінансування контрактів і т.п. Головна роль у фінансуванні замовлення відведена не офіційно уповноваженому Мінекономрозвитку, а Мінфіну, який здійснює його виходячи з реального стану бюджету і в односторонньому порядку може корегувати суму або ж взагалі припиняти оплату за контрактами.

Відсутність належного планування номенклатури, обсягів та фінансового забезпечення державного замовлення приводить до того, що воно не впливає на вирішення стратегічних питань розвитку держави, досягнення економічної стабільності та сталого зростання. Про формальність інституту державного замовлення в Україні свідчить також той факт, що в практиці урядування в останнє десятиліття утвердилась традиція ухвалення постанов Кабміну,

що стосуються затвердження річного плану держзамовлення, уже після використання коштів замовниками [15]. Тобто держзамовлення використовується урядом як інструмент легітимізації або придання законності здійснених раніше витрат органами державної влади.

У загальній структурі запланованого держзамовлення у 2007–2012 роках лівову частку (від 78 до 90%) становило замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів (табл. 1). Інші напрями мали незначні обсяги. У середньому за період їх частка була в межах від 0,6 (проведення земельної реформи та забезпечення охорони земельних ресурсів) до 4,2% (одержання приросту запасів корисних копалин та топографо-геодезичні роботи), в т.ч. незначною, із середнім значенням за період близько 1,9%, залишалась частка держзамовлення на такий важливий з точки зору майбутнього країни захід, як розробка новітніх технологій за пріоритетними напрямками науки і техніки. У структурі планових видатків державного бюджету держзамовлення (без урахування оборонного) коливалось в межах 5,3–7,3%. Тому з огляду на таку структуру та мізерні обсяги замовлення немає підстав говорити, що цей інструмент чинив стимулюючий вплив на зростання сукупного попиту в економіці країни та доходів її суб'єктів, а також позитивно впливав на формування динаміки і структури промислового виробництва.

Внаслідок існування проблеми методичного забезпечення формування й обґрунтування державного замовлення як у частині вибору напрямів та їх прив'язки до реальних проблем країни, так і в частині визначення обсягів та вартості замовлення, значного поширення набуло явище неефективного і нецільового витрачання бюджетних коштів⁵. Практично відсутній постійний моніторинг та оцінка проміжних і кінцевих результатів виконання державного замовлення з боку державних замовників, Мінекономрозвитку як спеціально уповноваженого органу влади, що здійснює державну політику в цій сфері, а також населення, за кошти якого і для задоволення потреб якого фактично має реалізовуватися державне замовлення. Не здійснюється оцінка наслідків виконання державних контрактів для економіки та суспільства, не розроблена методологія такої оцінки. Відсутній механізм відшкодування втрат бюджетних коштів у разі неякісного та/чи несвоечасного виконання або взагалі невиконання як підрядниками, так і замовниками умов контракту. Не ведеться єдиний реєстр усіх державних контрактів, в якому б мала висвітлюватись інформація щодо завершених та виконуваних контрактів, яка стосується економічного обґрунтування їх доцільності, вартості, проміжних і кінцевих результатів, інформації про замовників та виконавців (підрядників), випадків і причин порушень ними умов контрактів. Включення у названий реєстр подібної інформації дало б змогу підвищити відповідальність сторін, сформувати «чорний список» тих підрядників, що себе «заплюмували» в минулому. Відсутність названих речей зумовлює масштабні та незворотні втрати коштів бюджету і дискредитує інститут державного замовлення в суспільній свідомості.

Згідно із законодавством державний контракт, що укладається між замовником та виконавцем, визначає стандартні економічні та правові зобов'язання сторін, які прописуються в звичайних господарських угодах між суб'єктами господарювання і стосуються ціни, обсягів та строків поставки, схем оплати. На відміну від держконтрактів, які застосовуються в розвинених країнах, наприклад у США та країнах Євросоюзу, вітчизняний контракт не передбачає особливих умов щодо стимулюючого чи регулюючого впливу на діяльність суб'єктів – підрядників контракту у частині виконання ними певних соціальних зобов'язань по відношенню до своїх працівників та/чи регіональних громад, екологічних зобов'язань, зобов'язань щодо залучення на правах субпідряду суб'єктів малого і середнього бізнесу, суб'єктів із депресивних регіонів, суб'єктів-нерезидентів, використання продукції іноземного походження при виконанні контрактів і т.п. Тобто відсутність регулюючої функції державного замовлення в Україні проявляється не лише у невідповідності його напрямів та обсягів загальнодержавним пріоритетам і завданням, а й у відсутності такої функції всередині самого державного контракту.

Таблиця 1. Планові обсяги державного замовлення в Україні у 2007–2012 роках*

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2007–2012
	тис. грн						відсотків до підсумку						
Державне замовлення, усього	12118507,5	16876452,1	18433507,3	22388758,7	19104239,6	21897509,6	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в тому числі:													
На закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг, усього	2553887,0	2771545,0	2343070,7	2691805,2	1827669,0	2891172,6	21,1	16,4	12,7	12,0	9,6	13,2	14,2
в тому числі:													
у сфері культури	488510,9	643776,4	426435,6	593349,5	644572,4	786314,0	4,0	3,8	2,3	2,7	3,4	3,6	3,3
випуск друкованої продукції	197094,9	219219,4	223012,1	276152,3	182285,5	319961,8	1,6	1,3	1,2	1,2	1,0	1,5	1,3
одержання приросту запасів корисних копалин та топографо-геодезичні роботи	647150,0	713450,0	676276,5	1081831,0	523550,7	1023550,7	5,3	4,2	3,7	4,8	2,7	4,7	4,2
постачання продукції соціального призначення	398862,4	445155,2	312895,2	468328,2	274626,0	477219,0	3,3	2,6	1,7	2,1	1,4	2,2	2,2
проведення земельної реформи та забезпечення охорони земельних ресурсів	68522,6	79134,6	482733,2	7758,5	13415,3	0,0	0,6	0,5	2,6	0,0	0,1	0,0	0,6
розроблення найважливіших новітніх технологій за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки та розвиток матеріально-технічної бази наукової і науково-технічної діяльності	344336,7	650809,4	221718,1	264385,7	189219,1	284127,1	2,8	3,9	1,2	1,2	1,0	1,3	1,9
На підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта), усього	9564620,5	14104907,1	16090436,6	19696953,5	17276570,6	19006337,0	78,9	83,6	87,3	88,0	90,4	86,8	85,8
Довідково: Державне замовлення у видатках Державного бюджету							6,9	6,7	6,7	7,3	5,6	5,3	6,4

* Без оборонного замовлення.

Джерело: Постанови КМ України: «Про державне замовлення на закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг для державних потреб» за відповідні роки (від 12 травня 2007 р. № 726; від 17 квітня 2008 р. № 443; від 22 квітня 2009 р. № 384; від 29 грудня 2010 р. № 1249; від 22 червня 2011 р. № 673; від 1 серпня 2012 р. № 689); «Про державне замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) для державних потреб» за відповідні роки (від 7 липня 2007 р. № 892; від 9 липня 2008 р. № 633; від 5 червня 2009 р. № 563; від 14 липня 2010 р. № 580; від 29 червня 2011 р. № 709; від 17 травня 2012 р. № 583); Закони України «Про Державний бюджет України» за відповідні роки.

На відміну від розвинених країн в Україні відсутня типологія державних контрактів. У вітчизняній практиці не розроблена і не застосовується бібліотека типових контрактів, на кшталт американських чи британських, у розрізі різних видів продукції, робіт і послуг. Також напередодні передбачені лише 4 типи державні контракти – для виконання державного оборонного замовлення і державного замовлення на виробництво і розповсюдження теле- та радіограм [16; 17]. За своїм змістовним наповненням ці контракти мало чим відрізняються один від одного, а з точки зору гарантованого виконання сторонами умов контракту вони надають замовникам право їх переглядати, особливо у частині зміни розмірів фінансового забезпечення і умов оплати із прив'язкою до стану державного бюджету. Контракти не передбачають жодних жорстких санкцій у разі порушень сторонами своїх зобов'язань. Така «гнучкість» не створює у виконавців достатніх стимулів до своєчасного і якісного виконання державного замовлення.

Таким чином, немає підстав стверджувати, що в Україні існує законодавчо врегульований і практично діючий єдиний технологічний цикл забезпечення суспільних потреб на основі використання інституту державного замовлення. Згідно з нормативною моделлю такого циклу, прийнятою в розвинених країнах, він мав би включати: прогнозування суспільних потреб, обґрунтування й планування замовлення; розміщення замовлення через процедуру державних закупівель з подальшим укладанням державного контракту; виконання підрядником державного контракту, оцінка та моніторинг замовником ходу виконання контракту; приймання та використання результатів контракту; управління замовником (у разі потреби) активами, створеними як результат контракту. З усіх перелічених етапів в Україні розвинене законодавче врегулювання має лише етап розміщення замовлення, який реалізується на підставі Закону України «Про здійснення державних закупівель» [18].

Слід звернути увагу на парадоксальність і винятковість ситуації, що склалась в Україні у функціонуванні та взаємозв'язку систем державного замовлення і державних закупівель порівняно не лише

з розвиненими країнами заходу, а й пострадянськими країнами. У названих країнах система держзакупівель є лише субститутом системи державного замовлення, а самі держзакупівлі розглядаються лише як один з етапів й одночасно форма задоволення суспільних потреб, втіленням яких є державне замовлення. Перші не є самодостатнім інституційним конструктом, а тому в зарубіжній практиці не існують самостійно та відокремлено від останнього.

Наприклад, у Російській Федерації закони з держзакупівель подаються в принципово іншій інтерпретації, ніж аналогічний закон в Україні. Федеральний закон РФ «Про розміщення замовлень на поставки товарів, виконання робіт, надання послуг для державних і муніципальних потреб» [19], що діяв протягом 2005-2013 років, врегулював питання реалізації того етапу технологічного циклу забезпечення суспільних потреб, що пов'язаний із розміщенням державного замовлення. Категорія «державні закупівлі» в названому законі не використовувалась. Усі товари, роботи та послуги в Російській Федерації, що поставлялись, виконувались та надавались за державні кошти згідно з названим законом, належали до категорії державного замовлення, здійснюваного для задоволення державних та муніципальних потреб. Федеральний закон РФ «Про контрактну систему у сфері закупок товарів, робіт, послуг для забезпечення державних та муніципальних потреб» [20], який вводиться в дію з 2014 на заміну вищезгаданого закону, врегулює питання усього технологічного циклу реалізації державного замовлення на основі застосування інституту Федеральної контрактної системи. Закупівлі виступають у ній складовою, тобто повністю імплементавані у процес формування й реалізації замовлення. Ні першим, ні другим з названих законів, на відміну від українського закону про держзакупівлі, поставки товарів, виконання робіт, надання послуг поза межами держзамовлення не передбачались.

В Україні інститут державного замовлення та інститут державних закупівель відокремлені та автономні один від одного. Хоча виконання держзамовлення і відбувається шляхом розміщення державних контрактів серед виконавців, вибір яких здійснюється

Таблиця 2. Обсяги і структура державних закупівель товарів, робіт і послуг в Україні

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
млн. грн.						
Фактичні видатки на закупівлі за договорами, укладеними у звітному періоді та у попередні роки, що виконуються, всього	-	-	-	337675,5	430715,5	445153,5
здійснені із застосуванням процедур закупівель	106744,3	118927,2	76037,1	102188,3	226634,7	259189,3
здійснені без застосуванням процедур *	-	-	-	235487,2	204080,8	185964,2
у відсотках до ВВП						
Фактичні видатки на закупівлі за договорами, укладеними у звітному періоді та у попередні роки, що виконуються, всього	-	-	-	31,2	33,1	31,6
здійснені із застосуванням процедур закупівель	14,8	12,5	8,3	9,4	17,4	18,4
здійснені без застосуванням процедур	-	-	-	21,8	15,7	13,2
у відсотках до підсумку						
Фактичні видатки на закупівлі за договорами, укладеними у звітному періоді та у попередні роки, що виконуються, всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
У тому числі:						
здійснені із застосуванням процедур закупівель	-	-	-	30,3	52,6	58,2
здійснені без застосуванням процедур	-	-	-	69,7	47,4	41,8
У тому числі за процедурами закупівель:						
відкриті торги	46,0	42,1	60,1	61,8	62,1	38,9
редукції	1,3	2,1	0,9	0,6	-	-
торги з обмеженою участю	1,2	1,0	1,7	1,1	-	-
двоступеневі торги	0,8	0,8	0,7	0,6	0,2	0,1
запити цінних пропозицій	3,3	1,6	2,3	2,3	0,7	0,3
попередня кваліфікація учасників	-	-	-	-	1,0	0,5
закупівлі в одного учасника	47,4	52,4	34,3	33,6	35,9	60,2
Фактичні видатки за договорами, укладеними у звітному періоді**	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі на закупівлі:						
товарів	67,0	70,8	63,9	83,6	63,7	65,7
робіт	22,3	18,5	15,8	5,2	13,7	8,2
послуг	10,7	10,7	20,4	11,2	22,6	26,1
Загальна сума коштів на закупівлі за договорами, укладеними у звітному періоді**	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі:						
Державного бюджету України	19,3	16,8	22,8	11,9	11,2	12,3
бюджету Автономної Республіки Крим	0,1	1,4	0,2	0,2	0,4	0,5
місцевих бюджетів	11,5	13,5	13,0	8,3	9,0	8,2
Національного банку України	0,3	0,2	0,2	0,4	0,4	0,3
державних цільових фондів, державних та місцевих фондів	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Пенсійного фонду	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,3
загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду соціального захисту інвалідів	0,9	1,0	0,4	0,5	0,4	0,4
державних кредитних ресурсів	5,2	1,4	0,0	0,2	0,0	0,0
державних, казенних, комунальних підприємств	12,4	11,2	29,8	21,9	19,9	20,9
господарських товариств, в яких державна або комунальна частка акцій перевищує 50 відсотків	50,1	54,3	33,4	56,4	58,3	57,0
Довідково: ВВП України, у фактичних цінах, млн грн	720731	948056	913345	1082569	1302079	1408889

* У 2007-2009 рр. фактичні видатки на закупівлі, здійснені без застосування відповідних процедур, не обліковувались Держстатом України.

** Дані за 2007-2009 рік лише щодо закупівель, здійснених за відповідними процедурами.

Джерело: Розраховано за даними: Проведення процедур закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти в Україні / Інформація Держстату України за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.ukrstat.gov.ua>; Статистичний щорічник України за 2011 рік / Держстат України. – К., 2012 – С. 30.

згідно із Законом України «Про здійснення державних закупівель», проте це лише окремих випадок функціонування системи держ-закупівель. Це впливає принаймні з того, що названим законом державна закупівля визначається як «придбання замовником товарів, робіт і послуг за державні кошти», а розгорнутий перелік усіх коштів, що належать до державних, включає майже два десятки (18) позицій, серед яких, в тому числі, виокремлюються кошти державного замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб і кошти державного оборонного замовлення.⁶ Ліва частина державних коштів, за які здійснюється придбання (закупівля) продукції органами влади, державними установами і організаціями, державними фондами, ніяким чином не пов'язана із державним замовленням. Наприклад, у 2007-2012 роках у загальній сумі коштів на закупівлі переважна частка, тобто 60-80%, припадала на закупівлі державних підприємств і господарських товариств із державною часткою понад 50%, кошти бюджетів усіх рівнів становили 20-30%, кошти державних та місцевих цільових і соціальних фондів, Пенсійного фонду перебували в межах 1% (табл. 2). Водночас кошти держав-

ного замовлення взагалі не знайшли відображення у відповідній звітності Держстату через свою мізерність.

У цьому зв'язку виникає закономірне запитання: на задоволення яких і чітких потреб спрямовані фактично всі державні кошти, витрачені на закупівлі, урахувавши ту обставину, що так звані пріоритетні державні потреби мають задовольнятися за рахунок державного замовлення. На це запитання немає відповіді ні в згаданому законі про держзакупівлі, ні в українському законодавстві взагалі. Немає також підстав стверджувати, що ці кошти спрямовуються на задоволення суспільних (у законодавчому тлумаченні – державних) потреб, які не віднесені до пріоритетних, оскільки ні самі ці потреби, ні витрати на них з боку держави нормативно не регламентовані.

Діюча в Україні система державних закупівель заслуговує чимало нарікань як з позицій організації, так і з позицій сумісності із завданнями регуляторного і стимулюючого впливу держави на діяльність окремих суб'єктів та економіку в цілому. Проте, якщо питання організації постійно перебуває в центрі уваги урядовців та експертів, то питання впливу практично не розглядається. При

цьому обсяги державних коштів, які щорічно витрачаються на закупівлі, доволі значні, у 2010–2012 роках вони становили третину ВВП (31–33%, табл. 2). Зважаючи на такий колосальний фінансовий ресурс, яким володіє і розпоряджається держава, неприпустимо з боку останньої його не застосовувати в якості регуляторного засобу. Він має стимулювати внутрішній попит, використовуватись для цілей реструктурування економіки й розвитку тих виробництв та видів діяльності, що орієнтовані на внутрішній ринок споживчих та інвестиційних товарів при одночасному введенні відповідних обмежень на придбання продукції іноземного походження.

Зараз законодавством передбачено, що «вітчизняні та іноземні учасники беруть участь у процедурах закупівель на рівних умовах»⁷. До останнього часу ніякі обмеження на придбання продукції іноземного походження не накладались. Лише у 2013 році внесенням чергових поправок у закон зроблена спроба їх встановити, зокрема через процедуру відбору учасників за кваліфікаційними критеріями, одним з яких є «наявність обладнання та матеріально-технічної бази, у тому числі власних виробничих потужностей та/або центрів обслуговування на території України»⁸. Проте ця вимога не є обов'язковою до виконання, оскільки законом зазначається, що «замовник (лише – авт.) може встановлювати ... кваліфікаційні критерії», а отже, відповідно, може їх і не встановлювати.

У вирішенні питання щодо доцільності чи недоцільності застосування обмежень для іноземної продукції при здійсненні закупівель слід зважити, що в даний час у роздрібному товарообороті по непродуковолій групі товарів частка продукції вітчизняного виробництва становить менше половини (41,9% у 2012 році) [21, с.7]. Зважаючи, з одного боку, на те, що держава витрачала на закупівлі товарів в останні роки близько 65–85% своїх коштів (решта припадала на роботи і послуги), а з іншого – на фактичну відсутність зазначених обмежень, можна стверджувати, що переважна частина державних коштів в Україні де-факто виступає засобом підтримки не вітчизняних, а закордонних товаровиробників.

Поза межами вітчизняного законодавства залишається питання закупівель інноваційної продукції. Профільний закон не виділяє цей вид продукції та в цілому технічно складної продукції в окрему категорію, для якої мали б застосовуватись специфічні процедури закупівель та не використовувався б критерій мінімальної ціни контракту як економічно недоцільний у виборі підрядників. Законодавством не регламентовані стандарти і параметри оцінки інноваційної якості продукції, не передбачена система преференцій при її закупівлі для виробників і постачальників.

У законі відсутня категорія народногосподарської та соціальної ефективності закупівель й відповідно немає норм, які б зобов'язували здійснювати її оцінку як спеціально уповноваженими органами влади, так і самими замовниками. Для оцінки використовується поняття «найбільш економічно вигідна пропозиція»⁹. Основним критерієм для визначення останньої практично в усіх випадках є ціна, хоча для закупівель, що мають складний або спеціалізований характер, до неї додаються такі критерії, як якість та строк виконання робіт, послуг, умови оплати, гарантійне обслуговування, експлуатаційні витрати та деякі інші. Цілком очевидно, що за цими критеріями в принципі неможливо оцінити доцільність закупівель як таких для економіки та населення країни.

Відсутність регулюючої і стимулюючої складової в системі державних закупівель зумовлені не лише відсутністю прямих законодавчих норм, які б регламентували їх форми та напрями застосування, але й значною мірою організаційно-процедурними недоліками функціонування самої системи. Хоча законодавством і ставиться за мету «створення конкурентного середовища у сфері державних закупівель, запобігання проявам корупції, розвиток добросовісної конкуренції, забезпечення раціонального та ефективного використання державних коштів»¹⁰, проте у дійсності жодна складова цієї мети не досягається. Через законодавчі прогалини, а іноді й через умисне внесення змін до законів, створено чимало можливостей для уникнення конкуренції, розширення корупції, казнокрадства,

збільшення рентних доходів окремих високопоставлених чиновників, формування у пов'язаного з ними бізнесу невикористаних надприбутків внаслідок необґрунтованого завищення цін і т.п.

Конкурентне середовище часто виявляється штучним через поширення практики попередніх зговорів та домовленостей між замовником і підрядником, виписування умов тендерів під конкретних постачальників. До торгів залучаються фіктивні підприємства із менш вигідними пропозиціями задля гарантованої перемоги наперед визначених підрядників. Переможці тендерів нерідко виявляються пов'язаними із представниками влади або ж працюють з останніми на умовах сплати їм неформальних винагород за сприяння – ренти. Причому її розмір закладається у вартість контракту, й у такий спосіб відбувається елементарне розкрадання державних коштів. За даними «Transparency International», в Україні за останнє десятиліття розмір таких «відкатів» невпинно зростає, якщо на початку 2000-х років він становив майже 15% суми контрактів, у середині – майже 30, то в 2010-2012 наблизився до 50-60% [22]. Фактично половина державних коштів, виділених на задоволення суспільних потреб, перетворюється у незаконне джерело особистих доходів чиновників. Такі зловживання виникають насамперед через відсутність відкритої загальнодержавної системи цінового моніторингу ринку товарів, робіт і послуг, дані якого мали б ставати основою для визначення вартості контрактів та слугували підставою для контрольно-ревізійних органів при перевірці закупівельної діяльності замовників.

Держава, проголошуючи, з одного боку, необхідність створення конкурентного середовища, розвитку добросовісної конкуренції та підвищення прозорості у здійсненні державних закупівель, з іншого боку, у практичній площині робить кроки у цілком протилежному напрямі – до мінімізації конкуренції, виведення ряду товарів, ринків та суб'єктів з під дії закону, усе більшого приховування від громадськості інформації про укладені контракти. Внаслідок внесення законодавчих змін у 2011-2012 роках, за висновками Рахункової палати, значно послабилося конкурентне середовище, намітився різкий спад застосування замовниками конкурентної процедури – відкритих торгів [23, с. 121-123]. За вказані роки їх частка у загальному обсязі закупівель, здійснених згідно з процедурами, скоротилась на третину – із 61,8% у 2010 до 38,9% у 2012, тоді як удвічі зросла частка закупівель у одного учасника – з 33,6 до 60,2% (див. табл. 2).

Саме із застосуванням закупівель у одного учасника були пов'язані масштабні фінансові зловживання¹¹ до внесення змін у закон і особливо після них. Ці зміни торкнулися трьох важливих аспектів [25]. По-перше, був розширений перелік випадків застосування цієї процедури¹², з 4 у першій редакції закону до 9 у чинній редакції, тоді як згідно з міжнародними стандартами взагалі визнається лише єдиний випадок – це відсутність конкуренції на ринку. По-друге, замовникам, які проводять свою діяльність у сферах природних монополій, ухваленням спеціального закону було надано право здійснювати закупівлі без застосування процедур [26]. Введення останньої норми, за висновками Мінекономрозвитку, дало поштовх до різкого збільшення неконкурентних торгів з одним учасником [27]. По-третє, скасовано обов'язкове погодження із названим Міністерством застосування замовником згаданої процедури закупівлі, що лише розширило як можливості для її безконтрольного, необґрунтованого і безкарного використання, так і коло бажаючих її використовувати.

Хоча законодавством передбачено, що «відсутність конкуренції на товари, роботи, послуги, які можуть бути поставлені, виконані чи надані тільки певним постачальником (виконавцем), за відсутності при цьому альтернативи» є підставою для застосування замовником закупівлі в одного учасника, що виглядає цілком логічно, проте у вітчизняних реаліях це положення слугує підґрунтям для зловживань. Зокрема, наприклад, через відсутність нормативно-закріпленого переліку товарів, робіт та послуг, які можуть споживатися замовником, останній на свій розсуд, без відповідного обґрунтування штучно може створювати потребу у певному «унікальному» товарі чи послугі з «унікальними» властивостями, яких нема на ринку і які може поставити чи надати лише певна компанія-постачальник, що за «збігом

обставин» тісно пов'язана із самим замовником. Особливо це стосується сфери послуг, які можна вигадувати до нескінченності, вартість важко об'єктивно визначити, а проконтролювати фактичне отримання замовником, при тому, що він їх оплатив, практично неможливо. Ймовірно саме з цих обставин, а також з огляду на згаданий вище фактор збільшення розміру ренти за контрактами, пояснюється більш ніж двократне зростання частки послуг у структурі закупівель за останні п'ять років – з 10,7% у 2007 році до 26,1% у 2012 (див. табл. 2).

Розширення можливостей для застосування неконкурентних процедур закупівель одночасно супроводжувалось суттєвим звуженням сфери застосування закону. Якщо його дія згідно з першою редакцією 2010 року не поширювалась всього на 5 випадків, пов'язаних в основному із придбанням товарів і послуг, необхідних для функціонування сфери державних фінансів, і тих, що становлять державну таємницю, то із внесенням змін протягом 2011-2012 кількість випадків зросла до 37¹³. Предметний спектр позицій надзвичайно розширився, починаючи з окремих медичних, юридичних, судових, транспортних послуг, послуг з оренди і придбання землі та нерухомого майна, й закінчуючи відверто лобістськими положеннями, що стосуються придбання природного газу, матеріалів і комплектуючих для авіаційної та суднобудівної промисловості, усіх товарів, робіт і послуг, що закупляються підприємствами ОПК. Крім того, з-під дії основного «закупівельного» закону виведено низку суб'єктів, що здійснюють свою діяльність переважно у сферах природних монополій та інфраструктури, та окремі види продукції, які ними ж виробляються¹⁴. Іншим законом [28] їм надано право здійснювати закупівлі без процедур, що відкрило шлях до значних фінансових зловживань, урахувавши той факт, що механізм формування цін на продукцію та послуги природних монополістів непрозорий, а тому не гарантує уникнення умисного завищення їх вартості й відповідних спекуляцій.

Суттєвим кроком до подальшого заведення в «тінь» процесу закупівель стало виключення у 2011 році коштів державних, комунальних і казенних підприємств, а також господарських товариств із державною часткою понад 50% з переліку державних коштів, за які здійснюються закупівлі [29]. Їх кошти, як згадувалось, становлять найбільшу частку (60-80%) у загальних обсягах закупівель. Дія закону для названих суб'єктів звелася до випадків здійснення закупівель за рахунок тієї частки державних коштів, до якої вони не належали раніше, а саме коштів бюджетів усіх рівнів і коштів державних фондів. Офіційно такий крок обґрунтовувався тим, що державні підприємства повинні мати право самостійно розпоряджатися грошима, які вони самі заробили внаслідок ведення господарської діяльності, що, з одного боку, нібито вирівнює їх у можливостях з приватними підприємствами, а з іншого боку, проведення ними державних тендерів як таких непотрібно, оскільки ці підприємства працюють в ринкових умовах, а тому нібито можуть самі без втручання держави ефективно і економно витратити власні кошти. З формальної сторони ці аргументи прийнятні. Але існує ряд обставин, які вказують на хибність цього кроку з точки зору збереження прозорості, конкурентності та некорупційності закупівель.

У вітчизняному інституційному середовищі державні підприємства тісно пов'язані неформальними зв'язками із представниками державної влади та їх підконтрольним приватним бізнесом. Чималою мірою держпідприємства ухвалюють свої господарські рішення під тиском високопоставленого чиновництва та в інтересах фірм останніх. Саме закупівлі держпідприємствами товарів та послуг за вартістю, яка іноді в рази, а в окремих випадках на порядки перевищує ринкову вартість, слугують основним і чи не єдиним джерелом надходів бізнесу державної бюрократії. Крім того, ще однією обставиною слід вважати зумисне нав'язування держпідприємствам контрактів за завищеними цінами задля швидкого і суттєвого погіршення їх фінансового стану. Через штучне наروضування кредиторської заборгованості підприємства стають неплатоспроможними, що відкриває шлях до їх «тіньової» і «дармової» приватизації із використанням механізму банкрутства. Саме з пере-

лічених обставин виведення державних підприємств з під дії закону де-факто стало засобом ще більшого прихованого надзбагачення державної бюрократії, неекономічного і незаконного по суті.

Чинне законодавство зумовлює подальшу криміналізацію сфери державних закупівель в Україні. На це звертають увагу вітчизняні правоохоронні органи. Зокрема, Служба безпеки України у своєму зверненні до вищого керівництва країни зазначає, що 50-70% бюджетних асигнувань під час процедур закупівель освоюється з численними порушеннями і в непрозорий спосіб, а щорічні збитки від корупції при держзакупівлях становлять 35-50 млрд. грн., або 10-15% витрат державного бюджету. Серед двох основних причин цього СБУ називає вищезгадані розширення переліку товарів, робіт, послуг, на які не поширюється дія профільного закону, звільнення державних підприємств від обов'язкового використання процедури закупівель [30].

Чималою мірою порушення стають можливі через те, що система держзакупівель була і залишається практично недоступною для громадського контролю. Попереднім законом¹⁵, що діяв до 2008 року, його здійснення було покладено на Тендерну палату України. Проте її діяльність викликала чимало нарікань як експертів, так і суб'єктів – учасників держзакупівель¹⁶. Під ширмою громадського контролю діяльність Тендерної палати фактично була перетворена на ще один законодавчий механізм підтримки «сімейного» бізнесу влади¹⁷. У 2008 палату ліквідували, проте нині діючий закон¹⁸ зробив громадський контроль практично недієздатним, заборонивши будь-яке втручання громадськості та громадських організацій у процес держзакупівель і надавши їм лише функцію пасивного спостерігача. Останні законодавчі зміни зробили систему держзакупівель ще менш прозорою для громадськості¹⁹.

Таким чином, підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що системи державного замовлення і державних закупівель у їх теперішній інституційній конструкції хоча і можуть бути ідентифіковані як засоби державного регулювання економіки, проте за вектором і масштабом свого регуляторного впливу на її суб'єктів та суспільство в цілому вони значною мірою є деструктивними і дестимулюючими. Державний ринок, кількісним відображенням якого є обсяги державних закупівель, хоча і становить третину ВВП країни, не надає стійких і тривалих позитивних імпульсів для розвитку та реструктурування внутрішнього виробництва, його пристосування до розв'язання гострих соціально-економічних проблем країни. Система державного замовлення в Україні використовується лише як засіб законодавчого оформлення деяких державних витрат, які значною мірою не мають належного економічного обґрунтування і не прив'язані до цілей і завдань розвитку країни. Водночас система державних закупівель, яка мала б бути лише проміжною ланкою системи державного замовлення, за своїми масштабами незрівнянно більша від останньої, повністю відокремлена і незалежна від неї, що є парадоксом у світовій практиці державного господарювання. Вона не забезпечує раціональне, економічно обґрунтоване й ефективне з народногосподарських позицій використання державних коштів.

У зв'язку з цим постає проблема кардинального реформування інститутів державного замовлення і державних закупівель в Україні задля надання їм дійсно регулюючої і стимулюючої функцій. Основний вектор реформ доцільно спрямувати на створення державної контрактної системи, в якості нормативної моделі якої можуть бути використані передові зразки таких систем у розвинених країнах Заходу. Вона має взяти на себе роль господарського механізму реалізації державного замовлення, сформувавши єдиний технологічний цикл забезпечення суспільних потреб, починаючи від обґрунтування та планування замовлення й закінчуючи прийманням і використанням його результатів. Для функціонування контрактної системи мають бути створені відповідна управлінсько-організаційна структура, правове забезпечення, єдине інформаційне середовище для моніторингу усіх етапів виконання замовлення, що дозволить перевести цілі і наміри державної політики із декларацій у практичну площину.

(Закінчення у наступному номері журналу)

ПОСИЛАННЯ

- 1 Абзац другий частини першої статті 1 Закону України [7].
- 2 Абзац перший частини першої статті 1 Закону України [7].
- 3 Пріоритетні напрями формування державного замовлення у законодавстві відображені у частині другій «Порядку формування та розміщення державних замовлень на поставку продукції для державних потреб і контролю за їх виконанням» [10]; пунктах 8-10 статті 1 Закону України «Про державне оборонне замовлення» [8]; частині третій «Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів» [11]; частині четвертій статті 1 Закону України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» [7].
- 4 Серед затверджених «розмитих» і «декларативних» критеріїв формування державного замовлення, як приклад, можна навести: «вплив на підвищення освітнього потенціалу населення України», «задоволення потреб усіх сфер суспільного життя України фахівцями», «вплив на підвищення культурного рівня населення України» і т.п. – див. [13].
- 5 Див. висновки Рахункової палати щодо формування державного замовлення у сфері освіти [12].
- 6 Див. пункти 3-4 частини першої статті 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель» [18].
- 7 Стаття 5 Закону України «Про здійснення державних закупівель» [18].
- 8 Абзац другий частини другої статті 16 Закону України «Про здійснення державних закупівель» у редакції згідно зі змінами, внесеними Законом України №182-VII від 04.04.2013.
- 9 Пункт 16 частини першої статті 1, стаття 28 Закону [18].
- 10 Див. преамбулу до Закону [18].
- 11 КРУ України відзначає, що через процедуру закупівель у одного учасника розрадається значна частина бюджетних коштів. За висновками управління, у 2010 році через законодавчі прогалини і невизначеність ряду положень бюджет втратив 15 млрд. грн. [24].
- 12 Стаття 39 Закону України [18].
- 13 Частини 3 та 6 статті 2 Закону України «Про здійснення державних закупівель» [18] у першій редакції та в поточній редакції згідно зі змінами, внесеними Законом України № 182-VII від 04.04.2013.
- 14 На окремі закони покладено визначення особливостей закупівель: 1) юридичних осіб, що здійснюють свою діяльність у сферах виробництва та постачання теплової та електричної енергії, питної води, водовідведення, послуг залізничного транспорту, автостанцій, портів, аеропортів, аеронавігаційного обслуговування пролітів, поштового зв'язку, геологорозвідки, переробки нафти та нафтопродуктів, деяких інших сферах; 2) таких товарів, робіт і послуг як: нафта і нафтопродукти; електрична та теплова енергія та послуги з їх постачання; роботи і послуги для виконання заходів, передбачених в рамках підготовки і проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу та інших міжнародних спортивних подій, деякі інші товари, роботи і послуги. – Див.: Частина 4 статті 2 Закону України «Про здійснення державних закупівель» [18].
- 15 Розділ II-1. Громадський контроль у сфері державних закупівель / Закон України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» [31].
- 16 Тендерна палата України мала статус громадської неурядової організації та не входила до системи органів державної влади, проте їй, як це не парадоксально з точки зору світової практики, було надано ряд типово державних функцій. Вона, не будучи підзвітною та підконтрольною жодному органу державної влади, фактично отримала право обмежувати та призупиняти процес закупівель, наприклад, шляхом обмеження участі в тендері будь-якому учаснику, блокування рішень уповноваженого органу тощо. При цьому вона не несла ніякої відповідальності за свої дії і була у цьому сенсі невідконтрольною [32, с. 1].
- 17 Більш детально див., напр. [33].
- 18 Стаття 9 Закону України «Про здійснення державних закупівель» [18].
- 19 Скасовано положення про необхідність опублікування значної частини інформації щодо результатів проведення процедури закупівель, відхилення тендерних пропозицій, цінних пропозицій і т.п. Це створює додаткові можливості для змін умов поставок продукції при збереженні її загальної вартості після проведення тендерів, зокрема, наприклад, для збільшення ціни та зменшення обсягу поставок, зміни асортименту продукції в рамках однієї товарної групи і т.п., що в цілому зумовлює зростання неоприлюднених витрат бюджету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рубальтер Д.А. О разработке Федеральной контрактной системы Российской Федерации / Д.А. Рубальтер // Власть. – 2010, № 4. – С. 4–13.
2. Государственно-частное партнерство в условиях инновационного развития экономики / Под ред. А.Г. Зельднера, И.И. Смотрицкой. – М.: ИЭ РАН, 2012. – 212 с.
3. Федорович В.А., Патрон А.П., Заварухин В.П. США: Федеральная контрактная система и экономика. – М.: Наука, 2002. – 926 с.
4. Смотрицкая И.И. Экономика государственных закупок. – М.: ИЭ РАН, 2009. – 232 с.
5. Рубальтер Д.А., Шувалов С.С. Проблемы формирования и реализации государственного заказа и внедрения федеральной контрактной системы в научно-инновационной сфере / Информационно-аналитический бюллетень Центра исследований и статистики науки. – 2011, № 4. – 93 с.
6. Анчишкина О. Постановка задач планирования государственных закупок в рамках Федеральной контрактной системы: опыт США и российские реалии / Вестник Института экономики РАН. – 2011, №2. – С. 76–92.
7. Закон України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» № 493/95-ВР від 22 грудня 1995 р / Відомості Верховної Ради України. – 1996, № 3.
8. Закон України «Про державне оборонне замовлення» № 464-XIV від 3 березня 1999 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1999, № 17.
9. Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів» № 5499-VI від 20 листопада 2012 р. / Голос України від 04.01.2013, № 2.
10. Порядок формування та розміщення державних замовлень на поставку продукції для державних потреб і контролю за їх виконанням / Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р. № 266.
11. Порядок формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів / Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2013 р. № 306.
12. Державне замовлення перетворено на профанацію / Повідомлення Прес-служби Рахункової палати України від 13.12.2010 [Електронний ресурс]. – Доступний з офіційного сайту Рахункової палати України <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/printable_article/16732768>.
13. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження критеріїв формування державного замовлення на поставку продукції для державних потреб» від 03.10.2005 № 314 [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://zakon1.rada.gov.ua>>.
14. Державне замовлення є – державницьке бачення відсутнє / Повідомлення Прес-служби Рахункової палати України від 08.04.2009 [Електронний ресурс]. – Доступний з офіційного сайту Рахункової палати України <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/printable_article/1412541>.
15. Державне замовлення, яке ніяк і нічим не допомагає економіці / Повідомлення Прес-служби Рахункової палати України від 10.01.2012 [Електронний ресурс]. – Доступний з офіційного сайту Рахункової палати України <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/printable_article/16738804>.
16. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання державного оборонного замовлення» від 27 квітня 2011 р. № 464 / Офіційний вісник України. – 2011, № 34. – С. 27.
17. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державне замовлення на виробництво і розповсюдження теле- та радіопрограм» від 13 липня 2004 р. № 918 / Офіційний вісник України. – 2004, № 28, том 1. – С. 196.
18. Закон України «Про здійснення державних закупівель» від 10 червня 2010 року № 2289-VI / Офіційний вісник України. – 2010, № 49 – С. 169.
19. Федеральный закон РФ «О размещении заказов на поставки товаров, выполнение работ, оказание услуг для государственных и муниципальных нужд» от 21 июля 2005 г. № 94-ФЗ [Електронний ресурс]. – Доступний з сайту Банку даних «Нормативно-правовые акты Федерального Собрания Российской Федерации» <<http://duma.consultant.ru/>>.
20. Федеральный закон РФ «О контрактной системе в сфере закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд» от 5 апреля 2013 г. № 44-ФЗ [Електронний ресурс]. – Доступний з сайту Банку даних «Нормативно-правовые акты Федерального Собрания Российской Федерации» <<http://duma.consultant.ru/>>.
21. Продаж і запаси товарів у торговій мережі та мережі ресторанного господарства за 2012 рік (II том): Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2013. – 179 с.
22. Размер «отката» в сфере госзакупок за последние 8 лет вырос более чем в 3 раза / Новости Интернет-портала «Fundmarket. Фондовый рынок Украины» от 07.05.2012 [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://www.fundmarket.ua/print?razmyer-otkata-v-sfyerye-goszakupok-za-poslyedniye-8-lyet-vyrosboloye-chyem-v-3-raza-20120507150159>>.
23. Звіт Рахункової Палати України за 2012 рік. – К., 2013. – 198 с.
24. КРУ просить Азарова закрыть грандиозную годвизицу / Экономична правда від 19.01.2011 [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://www.epravda.com.ua/news/2011/01/19/267037/>>.
25. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань державних закупівель» від 8 липня 2011 року № 3681-VI / Офіційний вісник України – 2011, № 59. – С. 144.
26. Закон України «Про особливості здійснення закупівель в окремих сферах господарської діяльності» від 24 травня 2012 року №4851-VI / Офіційний вісник України – 2012, № 46. – С. 72.
27. Україна витрачає близько 200 млрд грн на закупівлі на тендерах з одним учасником / Новини інформаційного агентства «Дзеркало тижня» від 26.02.2013 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://dt.ua>>.
28. Закон України «Про особливості здійснення закупівель в окремих сферах господарської діяльності» від 24 травня 2012 року №4851-VI / Офіційний вісник України – 2012, № 46. – С. 72.
29. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань державних закупівель» від 8 липня 2011 року № 3681-VI / Офіційний вісник України – 2011, № 59. – С. 144.
30. СБУ запропонувала вивести «з тіні» закупівлі держпідприємств / Новини Інформагентства «Дзеркало тижня» від 08.07.2013 [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://dt.ua/articles/print/ECONOMICS/sbu-zaproponuvala-ivivesti-z-tini-zakupivli-derzhpidpriyemstv-124757_.html>.
31. Закон України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» від 22 лютого 2000 року №1490-III.
32. Процес державних закупівель в Україні: проблеми та рекомендації щодо їх вирішення. Позиційний документ Робочої групи Громадської ради при Міністерстві економіки України / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – К., 2007. – 17 с. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.ier.com.ua/files/Projects/Projects_2007/2007_11_State%20procurement%20system/Project%20output/2007_11_ukr_1.pdf>.
33. Марусов А. «Сімейні» обійми державних закупівель / Дзеркало тижня від 15 вересня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://dt.ua/projects/goszakupki/articles/51243>>.